

Н. Б. Пацурія,
доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри господарського права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

УДК 347.764 (477)

ВПЛИВ КОДИФІКАЦІЇ ГОСПОДАРСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА НА РОЗВИТОК СТРАХОВИХ ПРАВОВІДНОСИН

У статті досліджуються питання впливу кодифікації господарського законодавства на практику правотворчості, правозастосування та правореалізації при встановленні, зміні та припиненні страхових правовідносин. Визначаються теоретичне підґрунтя кодифікації та її необхідність. Обґрунтовується доцільність, своєчасність і позитивність кодифікації господарського законодавства. Вказується на вплив кодифікації господарського законодавства на розвиток науки господарського права, в тому числі, в частині досліджень за напрямом «страхова діяльність», «страхові правовідносини».

Ключові слова: *Господарський кодекс України, кодифікація, страхове законодавство, страхова діяльність, страхові правовідносини, наукові дослідження у галузі страхування.*

Специфічна риса європейської континентальної законотворчості – це кодифікація. Із зазначених підходів кодифікація розглядається як необхідна умова галузевої організації правових норм, забезпечення системності удосконалювання законодавства [1, с. 6].

На переконання В. К. Мамутова, кодифікація створює можливість здійснення зазначеного вище синтезуючого підходу забезпечити поєднання прихильності до власного досвіду з урахуванням досягнень світової цивілізації, особливо у сфері регулювання економічних відносин. Наявність системують кодексів створює можливість нарощування цих стрижневих, основних законів, уточнення їх положень у зв'язку з розвитком суспільства замість нескінченного видання безлічі нових законів. Велика кількість законів сама по собі не дозволяє забез-

печити системне несуперечливе, прозоре правове регулювання. Велика кількість переходить у негативну якість законодавства, підриває його ефективність, ступінь реалізації [2, с. 7].

Здійснюючи аналіз кодифікаційної діяльності, О. Я. Рогач наголошує, що кодифікація як найбільш досконала форма систематизації законодавства сприяє посиленню стабільності законодавства, ліквідації колізій, створенню чіткої, заснованої на науковому підґрунті системи нормативних актів. Вона є правовим фундаментом для побудови укрупнених нормативних блоків, кодифікаційних систем. У процесі здійснення кодифікаційної діяльності стає можливим вирішення таких взаємопов'язаних завдань, як удосконалення змісту і форми законодавства, а також забезпечення відносної стабільності його

форми та змісту. Враховуючи ці висновки, автор виокремлює такі функції кодифікаційної діяльності: 1) вдосконалення форми законодавства, яка полягає у пошуку оптимальних форм кодифікаційних актів, розробці класифікаційних властивостей актів кодифікаційного характеру, що, у свою чергу, надає можливість визначити особливості та дослідити шляхи їх вдосконалення. Слід зауважити, що на сучасному етапі одним із визначальних завдань кодифікаційної діяльності є, перш за все, вирішення проблеми множинності актів та приписів, які діють за одними і тими самими питаннями; 2) вдосконалення змісту законодавства, метою якого є усунення прогалин у законодавстві, розбіжностей між окремими його нормами; ліквідація колізій, дублювань, скасування застарілих нормативно-правових приписів; удосконалення діючих інститутів права; 3) функція стабілізації законодавства виявляється в закріпленні у кодифікаційному акті як результату кодифікації лише стабільних норм, що збережені на досить тривалий період часу. Це, у свою чергу, надасть можливість забезпечити стабільність у регулюванні суспільних відносин, юридичну цілісність і впорядкованість законодавства, підвищити рівень ефективності реалізації правових норм; 4) фундаментальна, яка полягає в тому, що під час кодифікаційних робіт розробляються нормативні приписи, які регулюють важливу, досить широку сферу суспільних відносин. У свою чергу, кодифікаційні акти, що містять ці приписи, зумовлюють ієрархію актів відповідної галузі, стають нормативною основою для створення внутрішньогалузевої системи [3, с. 8].

Підґрунтям для дослідження означених проблем стали праці українських і російських вчених юристів, зокрема С. С. Алексєєва, О. А. Беляневич, А. Г. Бобкової, С. М. Братуся, А. Б. Венгерова, О. М. Вінник, Ю. І. Гревцова, В. Р. Ідельсона, О. С. Іоффе, С. Ф. Кечекьяна, В. В. Лаптева, Л. А. Лунца, В. В. Луця, М. С. Малєйна, В. К. Мамотова, Є. Б. Пашуканіса, Г. В. Пронської, В. М. Протасова, Л. І. Рейтмана, В. К. Райхера, В. І. Себровського, Ю. К. Толстого, В. К. Тур-

біної, Ю. Б. Фогельсона, Р. Й. Халфіної, Г. Ф. Шершеневича, М. Я. Шимінової, В. С. Щербини, В. П. Янішена та ін.

Метою даної статті є визначення впливу кодифікації господарського законодавства на практику правотворчості, правозастосування та правореалізації при встановленні, зміні і припиненні страхових правовідносин.

Трансформація умов соціально-економічного розвитку української держави визначила істотні зміни у правовому регулюванні окремих видів господарської діяльності. «На жаль, такий розвиток не завжди відбувався послідовно, виважено, логічно та правильно, адже на нього, як і на будь-яку іншу людську діяльність, істотно впливає суб'єктивний фактор... З огляду на це, одним із найважливіших і найактуальніших завдань юридичної науки є визначення тих викликів сьогодення, які зумовлюють необхідність правового регулювання кожної сфери суспільних відносин, а також адекватних правових способів та засобів такого регулювання» [4, с. 6].

Вказане без перебільшення стосується і страхової діяльності як системоутворюючої категорії страхових відносин, яка потребує належного правового регулювання та впровадження за допомогою господарсько-правових засобів, зокрема за допомогою норм господарського законодавства.

Проведення належного аналізу теоретичних проблем страхових правовідносин у сфері господарювання вимагає з'ясування їх соціально-економічної сутності. На переконання М. К. Сулейменова, будь-які господарські явища (господарська діяльність та/або правовідносини) мають економічне підґрунтя, економічні передумови виникнення та становлення [5, с. 50], які, закріплюючись правом, стають правовідносинами, і є предметом дослідження представників господарсько-правової науки.

Саме тому з моменту закріплення в Господарському кодексі України (далі – ГК України) загальних положень про страхування у сфері господарювання склалися об'єктивні передумови для розробки теорії страхових правовідносин у цій сфері. Фак-

тично, ідеться про те, що набуття чинності ГК України стало поштовхом для активізації наукових досліджень у цій царині, що позитивним чином впливає на практику правотворчості, правозастосування та правореалізації при встановленні, зміні та припиненні страхових правовідносин.

Так, за період з початку 2004 р. було захищено низьку дисертаційних робіт, які присвячені проблематиці страхових правовідносин (страхової діяльності) тією чи іншою мірою: Чайкін І. Б. Правове регулювання страхування ризиків на ринках фінансових послуг (дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук, Харків, 2007); Масляєва К. В. Господарсько-правове забезпечення функціонування ринку фінансових послуг в Україні (дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук, Харків, 2009); Зискінд І. О. Господарсько-правовий аспект регулювання та нагляду (контролю) у сфері страхування : досвід України та зарубіжних країн (дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук, Одеса, 2011); Резнікова В. В. Теоретичні проблеми регулювання посередництва у сфері господарювання України (дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук, Київ, 2011); Стась Е. П. Господарсько-правове забезпечення страхування підприємницьких ризиків (дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук, Київ, 2012); Пацурія Н. Б. Теоретичні проблеми страхових правовідносин (господарсько-правовий аспект) (дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук, Київ, 2014).

У наукових дослідженнях було запропоновано внесення змін та/або доповнення до чинного законодавства України в частині регулювання страхових правовідносин, зокрема і до ГК України, створення Концепції модернізації правового регулювання страхової діяльності, формування Страхового кодексу України, оновлення чинного законодавства України про страхування на підставі проекту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про страхування», обґрунтована актуальність адаптації законодавства

України про страхування у сфері господарювання до законодавства ЄС, визначена загальна необхідність спеціального врегулювання перестрахових відносин як специфічного виду господарських відносин на базі окремого нормативно-правового акта із закріпленням таких положень у ГК України тощо.

Певні пропозиції із тих, що були висловлені науковцями, прийняті законодавцем, і на сьогодні ми спостерігаємо позитивну зміну умов правового регулювання страхових правовідносин у сфері господарювання в частині: визначення нових механізмів проведення обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів; удосконалення процедури визнання страховика банкрутом та задоволення вимог кредиторів-страхувальників; уніфікації правового статусу агентів, які мають право здійснювати посередницьку діяльність з обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів, у Моторному (транспортному) страховому бюро України; диференціації підходів до встановлення процедур державного нагляду і контролю (загального/пруденційного) за діяльністю суб'єктів страхового ринку України тощо.

Зміни правового регулювання страхових правовідносин у сфері господарювання належним чином вплинули і на практику правозастосування вказаних правовідносин. Роль судової практики у правовому регулюванні відносин у сфері страхової діяльності незаперечна. Судовою практикою виробляється однакове розуміння і застосування страхового законодавства судовими органами.

Насамперед слід відзначити, що страхове законодавство характеризується ознакою стабільності. Основний масив норм страхового законодавства слід вважати в цілому сформованим. Враховуючи динаміку прийняття нормативно-правових актів, загалом усталеною є і практика їх застосування, про що свідчить хоча б факт прийняття постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами цивільних справ

за позовами про відшкодування шкоди» від 27 березня 1992 р. № 6, постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду цивільних справ за позовами про захист прав споживачів» від 12 квітня 1996 р. № 5, постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про практику застосування судами законодавства при вирішенні спорів, що виникають із кредитних правовідносин» від 30 березня 2012 р. № 5, Листа Верховного Суду України «Про судову практику розгляду цивільних справ, що виникають з договорів страхування» від 19 липня 2011 р., які містять випадки узагальнення судової практики з питань страхування.

Вказане прямо впливає на захист порушених прав та інтересів учасників ринку страхових послуг України. За офіційною статистикою державного регулятора страхового ринку України – Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг (далі – Нацкомфінпослуг), протягом 2013 р. Нацкомфінпослуг здійснено супровід 559 судових справ, за адміністративними позовами Нацкомфінпослуг 478 справ на загальну суму стягнення у розмірі 2011151 грн, за позовами фізичних та юридичних осіб до Нацкомфінпослуг про скасування постанов, якими накладено штрафні санкції, – 81 справа на суму штрафних санкцій у загальному розмірі 2015951 грн. Із зазначеної кількості справ 26 рішень прийнято судами на користь регулятора, 2 рішення за апеляційними скаргами Нацкомфінпослуг перебували на розгляді в судах апеляційної інстанції, 1 рішення оскаржено в касаційному порядку, інші перебували на розгляді в судах першої інстанції. Працівники Нацкомфінпослуг забезпечили участь у 559 судових засіданнях у справах за позовами юридичних та фізичних осіб на рішення, дії та бездіяльність Нацкомфінпослуг. Нацкомфінпослуг прийнято від Держфінпослуг 197 справ за позовами Держфінпослуг до суб'єктів нагляду про стягнення штрафів на загальну суму 1179851 грн на користь держави та 334 справи, де відповідач – Держфінпослуг [6].

Наведене вище дозволяє погодитися з думкою професора В. Р. Ідельсона, який, характеризуючи розвиток страхової діяльності, ще у 1907 р. відзначив її важливу соціально-економічну сутність і зауважив: «Потужний розвиток страхової діяльності обумовив її самостійний розвиток у народному господарстві... Велике соціально-економічне значення страхування було швидко оцінено, і ми бачимо, що навіть державна влада то стає одним із конкуруючих страховиків, то своїм владним приписом організує примусові союзи для здійснення страхування. Цією своєю діяльністю держава несе ідею страхування у широкі народні маси... і тим самим сприяє розвитку страхової справи» [7, с. 6].

Викладене доводить, що дослідження економіко-правової природи певного явища в науці господарського права передусім необхідне для того, щоб віднайти адекватні правові форми відносин, які становлять предмет відповідної галузі права та забезпечують їх оптимальне правове регулювання. Теорія оптимального правового регулювання потребує, щоб юридичне дослідження базувалося на аналізі сутності відносин, що регулюються правом, і спрямовувалося на досягнення відповідності регулювання правом цієї сутності, тобто право має використовуватись як упорядник суспільних відносин з метою забезпечення належного господарського правового порядку. Вказане потребує виходу за межі виключно права та правових категорій, розгляду відповідних економічних питань, вивчення ефективності права, його впливу на життя і розробки необхідних коригувань до чинного законодавства [8, с. 17]. Тому визначити та висвітлити правову природу певної категорії господарського обороту неможливо без з'ясування передусім її економічної сутності, а подекуди й навпаки, – вирішенню різноманітних економічних завдань сприяє використання правових форм [9, с. 18]. За визначенням Д. І. Мейєра, метою правової науки є не вивчення чинних актів законодавства, а пізнання законів життя [10, с. 21–22]. Як раніше зазначалося у юридичній літературі, вирішуючи

проблеми правового регулювання, необхідно перш за все враховувати характер реально існуючих економічних відносин. В іншому випадку наукові рекомендації не можуть бути оптимальними. Тема співвідношення економічного та юридичного у регулюванні господарських відносин, у тому числі страхових, має свою багатовікову історію. І хоча існуючі нині економічні страхові теорії охоче оперують прийомами, що притаманні швидше природничим наукам, не слід забувати, що сама можливість належного функціонування економічного механізму припускає дотримання суб'єктами господарювання вимог норм права.

Особливість правової природи страхових відносин полягає в тому, що право, як різновид соціального нормативного регулятора, безпосередньо впливає на процеси виникнення, реалізації та припинення, в тому числі, і страхових відносин у суспільстві [11, с. 262].

За своєю природою і формами прояву страхування належить до складних економіко-правових і соціальних явищ. Проаналізувавши специфіку економіко-правової природи страхових правовідносин, слід виокремити таку систему понять, що покликана відобразити особливості страхових відносин у сфері господарювання: передача ризику – як можливої та ймовірної події, що здатна завдати збитків на підставі договору або закону від однієї сторони (страхувальника) іншій (страховику) за умови оплати страхувальником страхової премії, встановленої договором страхування або законом; страхова діяльність – як професійна діяльність страхових організацій (компаній), яка пов'язана з формуванням, управлінням страховими фондами та здійсненні майбутніх страхових виплат (відшкодувань) у разі настання страхових випадків, передбачених договором страхування або чинним законодавством; страховий фонд – як страхові резерви страховика, які формується за рахунок грошових внесків страхувальників і відображають обсяг його страхових зобов'язань за укладеними договорами страхування та утворюються з метою забезпечення майбутніх виплат стра-

хових сум і страхових відшкодувань залежно від видів страхування (перестраховання); мета страхування – як захист майнових інтересів суб'єктів господарювання від негативних наслідків стихійних лих, нещасних випадків; замкнені перерозподільні відносини – як відносини, що виникають між учасниками страхового фонду, які пов'язані з солідарним розподілом суми збитку одного чи кількох суб'єктів на всіх суб'єктів, залучених до страхування; державний нагляд за страховою діяльністю – як система органів державної виконавчої влади, що функціонує з метою забезпечення формування і розвитку в країні ефективного функціонуючого ринку страхових послуг, створення необхідних умов для діяльності страхових компаній різних організаційно-правових форм, захист інтересів страхувальників.

Викладене доводить, що роль страхування у сфері господарювання є особливо важливою у контексті економічних реформ, оскільки воно стимулює розвиток ринкових відносин і ділової активності, поліпшує інвестиційний клімат.

Негативний вплив світової фінансової кризи на економіку України закономірно позначився й на розвитку вітчизняного підприємництва. І, в першу чергу, йдеться про малий та середній бізнес, який не має достатніх грошових ресурсів та страхових інструментів для самостійного подолання кризового тиску. Всі елементи фінансово-економічної системи України чітко пов'язані між собою і відчують вплив одна на одну при їх взаємодії. Причому такий вплив може мати як значний позитивний, так і негативний прояв. Так, науковцями обґрунтовується думка про те, що страхування затребуване повною мірою лише за умови розвитку таких важливих ринкових інститутів, як фінансова система і фондовий ринок. Разом із тим, страхові компанії, беручи на себе ризики, забезпечують стійкість і надійність комерційним банкам, що, у свою чергу, відіграє не останню роль при позиціонуванні банківських продуктів [12, с. 19].

Висновки. Ступінь розвитку страхового ринку, поштовхом для якого стало набуття

чинності ГК України, відображає можливість економічного зростання країни. Вивчення страхових правовідносин у сфері господарювання потребує звернення до питань формування загальнотеоретичної концепції правовідносин, яка є однією з найбільш складних як із точки зору загальної теорії права, так і з погляду визначення принципових засад регулювання і функціонування окремих галузей права, а також до проблематики господарських правовідносин. Адже страхове правовідношення, яке є різновидом правового відношення, у сфері господарювання набуває специфіки правовідношення господарського. Саме тому побудова поняття страхового правовідношення у сфері господарювання, розкриття його специфічних ознак та визначення поняття не може бути досягнута поза аналізом наявних досліджень правових відносин та господарських правовідносин, що існують у науковій юридичній літературі.

Актуальність аналізованого питання зумовлена насамперед недосконалістю правового регулювання страхових правовідносин в Україні. Слід наголосити, що чинному законодавству України про страхування влас-

тиві як значні прогалини, так і колізії між правовими нормами, не досягнуто необхідної узгодженості між нормативними актами законодавства загальної дії та спеціального (відомчого) законодавства.

Перспективи подальших розвідок. Відмінною рисою українського законодавства є те, що воно формується в умовах трансформаційної економіки, що впливає на інтенсивність розвитку законотворчого процесу і зумовлене потребами реформування суспільства, переходом його до ринкової економіки та розбудовою правової держави. З часу здобуття незалежності спостерігається стійка тенденція до прискореного збільшення загальної кількості нормативно-правових актів, що приймаються у системі законодавчої та виконавчої влади. Отже, українське законодавство на цьому етапі є складним, багатогалузевим утворенням, в якому перетинаються вертикальні та горизонтальні зв'язки, діють законодавчі масиви різних рівнів, намітились стійкі тенденції до його уніфікації, що потребує подальших наукових досліджень, та закріплення страхових правовідносин на рівні норм ГК України.

Список використаних джерел

1. Мамутов В. К. Экономика и право : сб. науч. тр. / В. К. Мамутов. – К. : Юринком Интер, 2003. – 544 с.
2. Мамутов В. Повніше використовувати техніко-юридичні засоби удосконалення законодавства / В. Мамутов // Право України. – 2008. – № 2. – С. 3–9.
3. Рогач О. Я. Кодифікаційні акти в системі законодавства України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних та правових вчень» / О. Я. Рогач. – К., 2003. – 20 с.
4. Теоретико-методологічні засади диференціації та уніфікації в цивільному, господарському й адміністративному судочинстві в Україні : монографія / О. А. Беянович, І. Е. Берестова, С. С. Бичкова [та ін.] ; за заг. ред. В. І. Бобрика. – К. : Ред. журналу «Право України» 2013. – 172 с.
5. Сулейменов М. К. Хозяйственно-посреднические договоры услуг / М. К. Сулейменов // Советское государство и право. – 1973. – № 3. – С. 50–54.
6. Розпорядження Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг від 29 травня 2014 року «Про затвердження Звіту Про діяльність Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, за 2013 рік» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nfp.gov.ua/files/docs/zvit/%D0%97%D0%B2%D1%96%D1%82%202013.pdf>.
7. Идельсон В. Р. Страховое право (лекции, читанные в С.-Петербургском Политехническом институте на Экономическом отделении, Страховом подотделе в 1907 г.) / В. Р. Идельсон. – М. : Анкил, 1993. – 96 с.
8. Мамутов В. К. Экономика и право : сб. науч. тр. / В. К. Мамутов. – К. : Юринком Интер, 2003. – 544 с.
9. Резнікова В. В. Правове регулювання посередництва у сфері господарювання (теоретичні аспекти) : монографія / В. В. Резнікова. – Хмельницький : Вид-во Хмельницького ун-ту управління та права, 2010. – 706 с.

10. Мейер Д. И. Русское гражданское право : в 2 ч. [по испр. и доп. изд. 1902 г.] / Д. И. Мейер. – М., 1997. – Ч. 1. – 380 с.

11. Проблемы теории государства и права : учеб. пособ. / под ред. М. Н. Марченко. – М. : Юристъ, 2001. – 656 с.

12. Фурман В. М. Страховий ринок в Україні: проблеми становлення та стратегія розвитку : дис. ... д-ра економ. наук : 08.04.01 / В. М. Фурман. – К., 2006. – 421 с.

Пацурія Н. Б. Влияние кодификации хозяйственного законодательства на развитие страховых правоотношений.

В статье исследуются вопросы влияния кодификации законодательства на практику правотворчества, правоприменения и правореализации при установлении, изменении и прекращении страховых правоотношений. Определяются теоретические основы кодификации и ее необходимость. Обосновывается целесообразность, своевременность и позитивность кодификации законодательства. Указывается на влияние кодификации законодательства на развитие науки хозяйственного права, в том числе, в части исследований по направлению «страховая деятельность», «страховые правоотношения».

Ключевые слова: *Хозяйственный кодекс Украины, кодификация, страховое законодательство, страховая деятельность, страховые правоотношения, научные исследования в области страхования.*

Patsuriya N. B. Influence codification of economic legislation to development of insurance legal relations.

The article investigates the questions of influence legislation codifying the practice of law-making, law enforcement and implementation in establishing, change and termination of insurance relations. Determined by the theoretical foundations and the codification of its necessity. The feasibility, timeliness and positive law codification. Indicate the influence of the codification of the law on the development of the science of business law including, in respect of the research in the direction of insurance activity, insurance relationship.

Key words: *Economic Code of Ukraine, codification, insurance law, insurance, insurance legal, scientific research in the field of insurance.*